

חקלאות ירושלמית

ג'יימס פין, קונסול בריטניה הראשון בירושלים, היה אוהב יהודים מושבע, ומראות העוני והרעב שנגלו לעיניו ברובע היהודי זעזעו אותו והולידו מיזם חקלאי חלוצי. את רעיונותיו של הפילנתרופ הבריטי אימץ בחום יליד אנגליה אחר - מיודענו משה מונטיפיורי | **תמר הירדני**

לו כיכר לחם קטנה נחפזו כל כך לרוץ הביתה ולהביאה עד שהשאיר את מצנפתו מאחוריו (ג'יימס פין, 'עתות סופה' - עלים מדפדפתי הקונסוליה בירושלים, כרך ב', עמ' 331).

דלותם של יהודי ירושלים נתפסה בעיניהם - או לפחות בעיני מנהיגיהם - כאידאולוגיה שלפיה המגורים בירושלים הם זכות, והתנאי להם הוא עוני נורא ועיסוק בתורה בלבד. פין ורעייתו אליזבת לא יכלו לשאת את המצב ופנו לידידים נוצרים באנגליה בבקשה לסייע להם להקים חווה חקלאית ליד ירושלים כדי לפרנס פועלים יהודים בכבוד. מעמדו של פין, וחיבה בלתי מוסתרת שרחשו אנגלים רבים ליהודי ארץ ישראל - עניין הקשור לסוף המילניום המתקרב ולאמונה בגאולה הקרבה עמו - הביאו ב-1852 לפתיחתה המרגשת של 'מושבת החרושת להעסקתם של יהודי ירושלים'. שטח החווה, שהוקמה במרחק כשישה קילומטרים מצפון מערב לחומת העיר, השתרע על פני כעשרה אקרים אנגליים, כלומר, כארבעים דונם. על שער האבן בכניסה נכתב 'כרם אברהם אבינו' כרמז לשם המקום לפני רכישתו - כרם אל-ח'ליל, שכן ח'ליל הוא 'הידיד', כינויו של אברהם באסלאם. בהמשך

שכאשר הופיע ברובע היהודי ג'יימס פין, קונסול בריטניה בירושלים במאה ה-19, והציע ליושביו עזרה לנוכח מצבם הכלכלי המזעזע, התייחסו אליו בביטול וסילקו אותו משם בקריאות "מיסיונרים יש לנו מספיק". לקח לפין זמן ממושך לשכנע את יהודי ירושלים האביונים כי דלותם הקשה נוגעת באמת ללבו וכי כוונותיו לעזור להם טהורות לגמרי.

אידאולוגיה קטלנית

בתקופה ההיא פרנסתם של תושבי ירושלים התבססה על 'כספי החלוקה'. הקהילה הורכבה מ'כוללות' - ארגונים קהילתיים שהתקיימו מכספי תרומות, ואלה לא הספיקו לכלכלת ההמון ברובע העולה על גדותיו. על היציאה מהחומות עוד לא חלמו אז, ותנאי המחיה המחפירים עוררו הלם בקרב כל מי שנחשף אליהם. בספרו 'עתות סופה' שטח פין מקצת ממה שראו עיניו:

סיפרו שהורים מוכרים את ילדיהם למוסלמים לפי שזו דרך יחידה להציל את נפשותיהם. היו מהם שנמצאו מתים בחדריהם... ילדים קטנים היו בוכים בלילה מרעב עד שתפול עליהם תרדמה. היה עני אחד שאיחר קמעא לבוא וליטול את חלקו בחלוקת הלחם ואי אפשר היה להיפטר ממנו. התברר שילדיו שרויים בלי אוכל. כאשר ניתנה

לאן נוסעים?

כרם אברהם

בית חווה שנבנה במאה ה-19 למען יהודים ומשמש היום חלק מקריית חינוך חרדית
רחוב עובדיה 24, ירושלים

מ

אות שנים עגומות של היסטוריה יהודית שכללו פרעות ואינקוויזיציה פיתחו אצל העם היהודי חשדנות טבעית כלפי זרים המחייכים אליו פתאום ורוצים לעזור לו. התגובה האותנטית במקרה כזה היא "כמה זה יעלה לי ולאיוז דת אדרש להצטרף עתה כאות הוקרה?". לא מפתיע אפוא

המבנה המקורי של בית החווה שומר ושופץ וכיום הוא משמש מוסד חינוכי חרדי לבנות. המבנה כיום צילום: תמר הירדני

רבים מהעניים שביקשו לעבוד בכרם אברהם היו לעתים לא הצליחו אפילו להגיע לחווה

לא הצליחו אפילו להגיע לחווה:

רבים מהם פשוט לא היו מסוגלים ללכת לעבודתם, לעבור אפילו את המרחק הקטן של פרסה וחצי לערך, בלי אשר יחלו. לא מעטים נתקפו חום קדחת והיה עליהם לשכב בחוסר ישע בצדי הדרך עד שיעבור ההתקף במידה שתאפשר להם לשוב בזחילה לבתיהם (שם, עמ' 338).

משהתברר לפין ולאשתו כי הסיבה העיקרית לחולשת הפועלים היא יציאתם בצום מוחלט מהבית, הם הנהיגו כלל שלפיו העבודה בחווה לא תתחיל לפני שכל פועל התוודע מקרוב לכיכר לחם טרייה ולשתי ביצים שלוקות לארוחת בוקר.

התנאים הנפלאים בכרם אברהם הביאו מאות אנשים לצבוא על פתחה, אולם לפין לא היו די מזומנים כדי לשלם לכולם והוא נאלץ לדחותם, בעיקר את הנשים שבהן:

נבנה בלב החלקה בית חווה בעל קירות עבים ותקרה מקומרת מעל מערת קולומבריום עתיקה מהתקופה הרומית. המערה, ששימשה בצעירותה לגידול יונים, הפכה בתקופת החווה למרתף יינות ולמחסן לעת מצוא.

חס וביצים לארוחת בוקר

השמועה על החווה המספקת פרנסה ליהודים לא לא כוונות זדון ומיסיון נפוצה בירושלים, והמונים התדפקו על שעריה כדי להתקבל לעבודה. תוך זמן קצר נקלטו בחווה כ-130 פועלים. אלה עסקו תחילה בסיקול אבנים ובבניית גדר ובהמשך למדו את מלאכת עבודת אדמה ועסקו בכך. בזיכרונותיו תיאר פין כי בין הפועלים העניים היו גם רבנים ומלמדי תינוקות, תלמידי חכמים ובעלי מלאכה: "כולם היו עטופי רעב, וכולם מוכנים היו לפחות לנסות לעמול בעבור לחם חוקם" (שם, עמ' 337).

פין כתב "לפחות לנסות", שכן רבים מהם היו כה חלשים מרעב עד כי לעתים

הרבנים הוציאו כתבי שטנה נמרצים גם נגד המושבה וגם נגד בית הספר של מיס קופר לחרושת המעשה, וב-24 בחודש הוצבו שלוחיהם ומגלבים בידיהם בשער יפו להלקות את כל היהודים ההולכים בכלי עבודתם לעבודה במושבה ולהשיבם מדרכם הרעה ... אחדים מן המסכנים טיפסו על חומת העיר במקומות שאפשר היה לעשות זאת, או מיהרו לשער שכס ... הזקנים עד מאוד והחלשים לסוגיהם לא יכלו אלא לכוף ראש למשמעתו הרוחנית של הפרגול (שם).

פין זכה לתרעומת גם מצד פעילי 'האגודה הלונדונית לקידום הנצרות בקרב היהודים'. אלה רתחו על כך שפין סירב לאפשר להם להיכנס לחווה בשעות העבודה ולהשפיע על הפועלים היהודים להתנצר. הם טענו כי אם היהודים נהנים מתרומות של נוצרים, שומה עליהם לחלוק קצת כבוד למפרנסיהם ולשמוע מה יש להם להגיד בענייני רוח ודת, אך פין ואשתו התנגדו לפעילות המיסיון בתוקף וטענו כי לא ייתכן "להעביר אנשים נזקקים על דתם על ידי ניצול מצוקתם בצורה בלתי כשרה" (שם).

אישה אחת מסכנה התחננה בדמעות שלישי שירשוה ללכת לעבוד. היא אמרה ששיכלה את כל 18 ילדיה מלבד אחד, וזה האחרון גזוע ברעב. אחרות חזרו שוב ושוב והביאו אנשים אחרים להשתדל בעדן שתיענה בקשתן (שם, עמ' 339).

פין ואשתו החליטו לא להעסיק נשים בחווה כדי לא להסתכסך עם הרבנים. במקום זה הם הפנו אותן לבתי מלאכה קטנים לתפירה ולסריגה שהוקמו עבורן בעיר העתיקה, ובהן 'בית הספר לחרושת המעשה' של מיס קופר. במפעלים אלה שולם להן שכר צנוע, אך הוא היה טוב עשרת מונים מהכלום שהיה להן בבית.

רבנים עם מגלבים

דרכה של 'מושבת החרושת להעסקתם של יהודי ירושלים' הייתה תחילה סוגה בשושנים, אך עד מהרה הופרה השמחה, כפי שקורה תמיד כשהכל מסתדר יופי. משביתי השמחה הראשונים היו הרבנים ומחזיקי קופות החלוקה שראו את צאנם נשטט מידם והולך אל האנגלי, וכך מפר ברגל גסה את האידיאולוגיה הקדושה שגרסה כי טוב למות מרעב בירושלים. מורשת הקרב מתוארת אצל פין:

מערת הקולומבריום שמתחת למבנה צילום: תמר הירדני

תמונה קבוצתית של העובדים בכרם אברהם שצולמה בין השנים 1852-1862

ג'יימס פין עומד בשער הכניסה לשכונה מאוסף ספריית הקונגרס

ארזתם לבד?

◀ בתי כנסת שונים במשכנות שאננים, במחנה ישראל ובנחלת שבעה דורשים חזקה על התואר 'הראשון מחוץ לחומות', אך עם כל הכבוד להם, את הקרדיט יש להעניק לבית החווה של כרם אברהם שבו התפללו יהודים כבר ב־1855.

◀ על פתח בית החווה חקק ג'יימס פיין את המלים "יראת אלוהים מועלת [מועילה] לכל", ועל הפתח השני – "תן לנו היום לחם חוקנו". הכתובת השנייה, שהיא ציטוט חופשי מתפילת 'אבינו שבשמים' הנוצרית, הוחלפה על ידי יהודים ברבות השנים בכתובת "יראת ה' מקור חיים", וזו מוטבעת על הפתח עד עצם היום הזה.

ג'יימס פיין

◀ כרם אברהם לא הייתה המיזם חקלאי היחיד שבני הזוג פיין הוציאו לפועל למען יהודי ארץ ישראל. המיזם הראשון היה חווה חקלאית שהעסיקה עשרות פועלים סמוך לבית הקיץ שלהם בטלביה, ובהמשך נפתחו חוות דומות בכפר ארטס שלידי בית לחם, בכפר פע'ור שבאזור בגוש עציון ובמקומות נוספים. לא בכדי ציין ההיסטוריון ישעיהו פרידמן כי "מעשיהם של פיין ורעייתו למען יהודי ארץ ישראל טרם זכו להערכה הולמת מידי היסטוריונים" ('קתדרה' 56, עמ' 60).

למרות הקשיים, המעקשים והקיטורים, הצליחה חוות כרם אברהם לשגשג באופן יוצא מן הכלל. הפרות והירקות צמחו יפה והגפנים שניטעו הפכו לייץ משובח. לקראת עונת המסיק הובא למקום מכבש שמן משוכלל ופיין סיכם בסיפוק כי לא רק שהחווה מוכיחה את יעילותה, אלא שהיהודים שהגיעו אליה שבורים ומזוי רעב התחזקו מאוד מאור השמש ומהפעלת שריריהם המנוונים. נקודת סיפוק נוספת ומפתיעה העולה מכתביו היא כי "ניצתה התקווה לעבד את אדמתה השוממה של ארץ ההבטחה שלהם" (שם, עמ' 341). כלומר, העבודה בכרם אברהם לא הייתה בעיניו רק הגשת עזרה לנזקקים, הוא ראה בה אמצעי לשינוי תפיסת הקיום המביכה והעלובה של היהודים בירושלים וחיבורם לארץ אבותיהם. האידיאולוגיה הקיבוצית הזו לא עשתה כמוכרן שום רושם על ראשי הכוללות שניהלו נגד החווה מלחמת חורמה, אך פעילותה משכה את תשומת לבם של נדבנים יהודים ועוררה בהם מחשבות מחודשות על ניהול תרומותיהם. משה מונטיפיורי למשל, שהיה מזויד עם פיין ומאס במתן נדבות הנבלעות מיד בקופה הציבורית ונעלמות כלא היו, התרשם מאוד

מודיעין שלום

איפה לאכול

◀ סאם בייגל'ס

מלכי ישראל 26
כשר, חלבי, 02-5383262

◀ פלאפל שלמה

מלכי ישראל 5
כשר, פרווה, 02-5384479

הדר גאולה

מלכי ישראל 13
כשר, חלבי, 02-5382832

◀ שטיסל

נחום 7
כשר, בשרי, 02-5384447

עוד באזור

◀ בית המשורת זלדה

בית מורתו האהובה של עמוס עוז
צפניה 31

◀ 'הארמון' בית יהודיוף־חפץ

בית פאר של יהודי יוצא בוכרה שנועד על פי המסורת הירושלמית לשרת את המשיח עם בואו כיום בית ספר חרדי לבנות עזרא 19

◀ בית הכנסת חאג'י אדוניה הכהן

חצר הקדש יפהפייה ובה בית כנסת לזכר אחד מראשי קהילת אנוסי משהד אדוניהו הכהן 16

בית החווה של כרם אברהם, מבט מלמעלה

סיכוי לצפות: ב־1980 מכרה המדינה את הבית לחסידות קרלין סטולין, וזו פתחה בו ובסביבתו קריית חינוך ענקית לבנות חרדיות בשם 'בית ברכה'. חלקות הגפנים הבודדות שעוד נותרו נקברו תחת מבנים מודרניים, אולם בית החווה העתיק זכה לשימור מחמיר ועבר שיפוץ ושיקום נפלא. הכניסה למערת הקולומבריום הוסדרה, כולל מעקה בטיחות, ועל הקירות הישנים הותקנה תערוכה נוסטלגית ובה בין היתר תמונות של פועלים יהודים סחופי שמש, עטורי זקן ומגודלי פאות בחוות כרם אברהם. רוצים לבוא לראות? מצוין. לא צריך לתאם כניסה, אלא פשוט להגיע בשעות הפעילות של בית הספר, להגהן בנימוס לשומר ולהיכנס בשקט אל בין כותלי הבית שהעניק חיים ותקווה ליהודים רעבים ונואשים בירושלים לפני 150 שנה. ■

מהפעילות בחווה, וכעבור שנים ספורות הקים בירושלים את משכנות שאננים – השכונה הראשונה מחוץ לחומות שבראשה טחנת קמח לתוצרת חקלאית.

ולסיום – הפתעה

ג'יימס ואליוזבת פין עזבו את הארץ ב־1863 ומכרו את החווה לפועליה היהודים. אלה הוסיפו לבית החווה קומה שנייה והרחיבו מאוד את הפעילות החקלאית, אך תנועת היציאה מהחומות השפיעה על העסק, ובראשית המאה העשרים הופשרו חלק מקרקעות החווה לבניית בתים. מבתים אלה צמחה לבסוף השכונה היהודית בעלת השם המתבקש 'כרם אברהם', הקיימת עד עצם היום הזה ומככבת בין דפי ספריו של אחד מילידיה, ילד בשם עמוס עוז.

גלגולים מפתיעים עברו על בית החווה: בימי המנדט הבריטי הוא שימש מוסד לעבריינים צעירים, בזמן מלחמת העולם השנייה הפך לבית כלא לשבויים איטלקים, ועם קום המדינה שימש אכסניה של הגדנ"ע. אך את גלגולו האחרון לא היה לג'יימס פין שום

תמר הירדני
מורת דרך מוסמכת, מדריכה ביד יצחק
בן־צבי, חוקרת ירושלים וסופרת ילדים

